

Момот Н. М.,*кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри журналістики**ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»**<https://orcid.org/0000-0002-1054-4517>*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА: НАЦІОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті висвітлено культурологічний аспект публіцистики Є. Маланюка, зокрема подано детальний коментар його «Нарисів з історії нашої культури». За матеріалами нарисів визначено історико-літературну концепцію формування національно-культурного розвитку України. Метою статті є встановлення місця України у геокультурному та геополітичному просторі Європи на основі «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюка. Під час дослідження застосовано біографічний метод під час аналізу впливу життєвих фактів Є. Маланюка, пов'язаних з його еміграцією, на переосмислення питань історії та культури України й потребу в створенні відповідної праці; культурно-історичний метод дав змогу виявити трансформацію поняття «геокультура України»; еволюційний метод застосовано у ході аналізу розвитку ознак національних, ментальних, духовних, а отже, генетичних, що спричиняють розрізнення народів; міфологічна критика використана під час розгляду впливу світоглядних уявлень предків, їх життєвої філософії, законів духовного буття на формування національно-релігійного світогляду українців у «Нарисах з історії нашої культури» Є. Маланюка. Акцентовано увагу на тому, що цілісність думки автора передбачає поняття «геокультура» України. Досліджено, що автор визначає гуманізм як ще одну вагому рису української геокультури, закладену в перших працях часів давньої української літератури. Осмислено культурно-історичну самотність, геокультурну концепцію України – від географічного розташування з часів заснування до появи свідомої державницької та національної самоідентифікації доби козацького бароко. Зосереджено увагу на поглядах Маланюка, які вирізняються своєю регенеративністю, конструктивністю, національною ідейністю, глибокими системними знаннями. Ця стаття доповнює та певним чином узагальнює історіософські й суспільно-політичні погляди поета та публіциста.

Ключові слова: геокультура, культурно-історична самотність, концепція цивілізації, національна самоідентифікація, менталітет нації.

Постановка проблеми. У дискурсі української культури ХХ століття, створеної поза межами України, помітне місце займає позиціонування емігрантів науковців, поетів, митців, що провадили тему україністики у межах усієї світової спільноти. Їх діалог зі світом мав спрямування об'єднатися поміж собою з однією метою єдиної України. Складні історичні віхи більшовицької окупації, її гегемонії після Другої світової війни трагічно вплинули на життя в Україні. Еміграція зросла після війни, розширивши свої географічні горизонти від Європи до Америки. Криза національного питання, яке постало перед

українською інтелігенцією в екзилі, трансформувалося у площину пошуку ідейної програми мистецтва, яка «...була єдиною можливою не так з огляду на менталітет нації, як на ситуацію виживання» [1, с. 38]. Саме тому цей спільний біль, драматичні спомини давали сили творити той мистецький спадок, що не лише збагатив українську культуру, а й дав можливість зберегти той вільний творчий інтелектуальний потенціал, що витворив сміливу потужну українську думку, зафіксовану для майбутніх поколінь. Таку національну пам'ять, ставлення до національної духовності спостерігаємо у згармонізованій системі світогляду поета та публіциста Євгена Маланюка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння теоретико-літературної концепції Маланюка подає Синевич Б. [2, с. 130-132] з огляду на теоретичні проблеми літературознавства, розкриті в есеїстиці письменника. Домінуючою у дослідженні літературознавиці є увага до конкретно-реального світу Маланюка та співвіднесеність естетичних засад його творчості з національно-культурними запитами. Національне начало духовності та художньої творчості визначено як ключові у його творчості. Проблема державницьких критеріїв оцінки Маланюка-есеїста у діяльності відомих українців висвітлює Крупач М. [3, с. 11-19], зосереджуючи увагу на аналізі поглядів Маланюка на державницьку діяльність П. Куліша як політично свідомого культурника, який діяв у непростий час деморалізації українства, що об'єднувало добу Куліша та добу Маланюка і визначає наступність поколінь. Поезію, публіцистику, есеїстику та літературну критику Маланюка, створену в тісному взаємозв'язку з польською літературною та культурною елітою, дослідила Циховська Е. [4] на основі архівних матеріалів і малодоступних джерел польської літератури. Науковиця визначила компаративні зв'язки польсько-української культури, типологічні моделі давніх культур (скамандрити, польські сармати), відображені як взаємовпливи між поглядами та культурно-етнічними взаємозв'язками Маланюка і відомих поляків – Ю. Лободовського, Є. Стемповського, Ю. Тувіма, Є. Гедройця, Я. Івашкевича. Подала теоретичне осмислення міжкультурної художньої польсько-української комунікації, співпрацю Маланюка з польськими культурними часописами та українською періодикою у Польщі. Таку тему доповнює публікація епістолярію Є. Гедройця і Є. Маланюка, яку здійснило варшавське видавництво.

Мета статті полягає у встановленні місця України у геокультурному і геополітичному просторі Європи на основі «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюка. У статті застосовано біографічний метод під час аналізу впливу жит-

тевих фактів публіциста, пов'язаних з його еміграцією, на переосмислення питань історії та культури України й потреби у створенні відповідної праці; культурно-історичний метод дав змогу виявити трансформацію поняття «геокультура України»; еволюційний метод застосовано у ході аналізу розвитку ознак національних, ментальних, духовних, а отже, генетичних, що спричиняють розрізнення народів; міфологічна (архетипна) критика використана під час розгляду впливу світоглядних уявлень предків, їх життєвої філософії, законів духовного буття на формування національно-релігійного світогляду українців у «Нарисах з історії нашої культури» Є. Маланюка.

Виклад основного матеріалу. Змалювання історії та культури насичує символічний світ поезії Маланюка, в якій автор таке уявлення подає не просто як власні міфопоетичні образи. Він мав це в основі власного світосприйняття й намагався дати йому наукове обґрунтування. Зокрема, Маланюк створив «Нариси з історії нашої культури» (1953-1954), які пізніше ввійшли до його двотомної праці «Книга спостережень» [5]. «*Може, найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнавати себе*» [6, с. 5], – визначав 1954 року Євген Маланюк у нарисах. Тут він аналізує вплив національного самопізнання на перебіг подій становлення української державності у період 1917 року, коли українці були заскочені на етапі непевного становища у вирішенні цього питання [7, с. 67]. Безліч сумнівних процесів, пов'язаних з більшовицькою ідеологією, роз'їдали націю зсередини. Українська наука не була притлумленою, але її штучно занедбали, разом з тим затьмаривши свідомість пересічного обивателя обіцянками хліба та землі. Хіба що прогресивна патріотична інтелігенція відчувала потрібність за будь-яких обставин відстоювати національні інтереси, усвідомлюючи жертвовність цих процесів у боротьбі з більшовицькою ідеологічною пропагандою. Серед таких свідомих академічних персоналій Маланюк визначає В. Антоновича, М. Грушевського, які опиралися на ідеї конструктивного націоналізму І. Франка, беручи за основу його погляди щодо формування української нації. Не випадково Маланюк береться за головну тему «Історія нашої культури», у першому ж розділі визначаючи це поняття як «геокультура України». Він вказує на те, що перше глобальне усвідомлення наслідків ідеологічної катастрофи у часи бездержавництва усвідомлено тоді, коли українське суспільство постало на межі вибору – еміграція або радянська неволя. Маланюк розумівся на цих процесах, бо пройшов їх особисто, обравши еміграцію, але до того було пережито три етапи – період бездержавності, боротьба за державність і справжня державність (нетривала у часі). Це дало йому змогу проаналізувати й зрозуміти проблеми історії та культури України. Разом з тим, він мав можливість це зробити на власному досвіді, зазначивши, що «не фаховець» [7, с. 68]. Маланюк розповідає історію, пережиту в таборі інтернованих 1922 року, подаючи приклад українського тогочасного інтелігента-малороса у порівнянні з петербурзькою буржуазією. І разючою рисою, що кардинально відтіняла ці образи на тлі тогочасного, штучно об'єднаного суспільства, була духовна культура, яка визначалася не просто мірками дворянського етикету, а чимось глибоко сакральним, що криється у символах вишитого рушника, закоренілої віри у Бога. Змалювано, на перший погляд, буденну сцену перебування у таборі з побуту інтернованих, а яка глобальна різниця чогось святого, глибокого увібраного, вкоріненого у підсвідомість так глибо-

кого, що цього не можна змінити. Батько з сином – офіцер із сином-підлітком, споживаючи страву, повторюють той обряд духовної культури, що завжди їх буде тримати на вищому щаблі й не дасть опуститися до рівня петербурзького урядовця з рестораною культурою свого часу. Ці деталі до дрібниць підкреслюють різку різницю навіть у побуті, що і визначає уклад життя, – «антисанітарне», «жалісливе», «відпихаюче» видовище занедбаних петербурзьких вищих урядовців та вишитий рушник на стільчику, молитва старого сотника з сином. «*І коли я згадую – на тлі таборового вбожества і безнадії, на тлі петербурзьких “бувих людей” – отих “малоросів”, батька й сина, я кажу собі: то була – культура. То було те, що створилося на нашій землі протягом століть і тисячоліть, всталося в кров і жили, і чого жадні скити, половці, гуни, татари і навіть москалі – не в силі були знищити*» [6, с. 7].

Маланюк особисто відчув такі ідеологічні процеси, оскільки пройшов етапи «чужого навчання», тобто насадження іншої, чужої нам ідеології, а відповідно, «чужої духовної культури», яка мала всі ознаки протилежного – повної бездуховності, що досягалася знищенням віри, національної символіки, а далі – процес більшовицької деградації, коли з українця-малороса почали створювати образ пролетаря, грубого, безхребетного виконавця партійних приписів. А це значить формування духовного раба. Маланюк ці процеси називає чужою школою, «*що подавала речі, які відносяться до пізнання нас, або викривлено, або й зовсім не подавала*» [6, с. 5]. Українців він вважає «свідками і, почасти, учасниками страшних подій, коли наш національний організм всіма способами і засобами нищать, калічать, що більше – намагаються винатурити, вийняти з нього його духовний зміст і вкласти, натомість, цілком інший» [6, с. 7]. Маланюк добирає вдале слово – «винатурити», тобто змінити натуру – ество справжнього українця, зруйнувавши його зсередини. Саме так він просто зникне як цивілізаційний суб'єкт, що становило для більшовицької ідеології мету – словами Маланюка «*витереблення того, що Шевченко називав в людині «образ Божий*» [6, с. 7-8].

Перший розділ нарисів «Геокультура України» написаний у листопаді 1953 року. У ньому ідеї Маланюка звучать доволі дискусивно навколо понять «культура» та «цивілізація». Автор розлого демонструє особливості цих номінацій – від дослівного перекладу з давніх мов, першопочаткового їх ужитку й до глобального розуміння процесів, які кривяться за цими поняттями. А отже, доходить висновку, що саме поняття «культура» несе у собі ознаки національні, ментальні, духовні, а отже, генетичні, що спричиняють розрізнення народів. Власні думки Маланюк підкріплює посиланням на розрізнення цих понять від О. Шпенглера. Разом з тим, у вітчизняній науці спирається на праці М. Данилевського, принагідно згадуючи Т. Шевченка поряд з тим філософом, вказуючи на їх особисте знайомство поміж собою та цікаве спілкування у Новопетровському укріпленні. Тому якраз цілісність думки Маланюка передбачає вживання поняття «геокультура» України як сутнісної картини українського духовного світу. За генетичною основою культури Маланюк подає географічну тяглість як одну з основоположних складових культури, бо політичні кордони – це величина змінна. Знову публіцист посиляється на Шевченка, вбачаючи у містерії «Великий льох» – власне у тому символі «Великого льоху», прообраз поняття та розуміння що таке «культура». Роздум автора над тим, «*який задум був у нього [Шевченка], яка*

думка корениться в самім наголовку цієї речі» [6, с. 10], варто доповнити нашими міркуваннями стосовно цього.

Перший безпосередній зв'язок вибору Шевченком специфічного жанру пов'язаний з поняттям «сакральне». Містерія донесла до сучасних поколінь космогонічні та світоглядні уявлення предків, їх життєву філософію, закони духовного буття. Вплив містерійно-образного матеріалу відчувався протягом багатьох історичних епох. Це були різноманітні форми і способи трансформацій. В основі середньовічної містерії лежала християнська ідея про дуалізм людської природи, де краща частка (за визначенням Платона) в результаті мала перемогти гіршу. Шевченко у «Великому льоху» втілює головну містеріальну ідею: шлях до прозріння та духовного порятунку українців через усвідомлення гріховності свого життя і спокутування цих гріхів через обряд прощення, й, відповідно, знаходження нового, вищого змісту власного існування (пошук самого себе через труднощі, можливо, опосередковано, але має місце у творчості Шевченка загалом). Шевченкова містерія опирається на давні пласти релігійної поезії та філософії. Саме вони характерні для світогляду поета, який гармонійно поєднав у своїй творчості християнське начало з націософським. Біблія, зокрема Псалтир, як загальноновизнаний канон наповнює творчість християнським змістом, а українська барокова традиція посилює націософську проблематику. Епіграфом до «Великого льоху» є Псалом 43 із Псалтиря. Псалом 43 являє собою розмисли з приводу пережитих сумних подій: єврейський народ, забутий Богом, отримав поразку від ворогів, відданий їм на пограбування і розсіювання серед народів. *«Ти нас нашим сусідам віддав на зневагу, на наругу та посміх для наших околиць, Ти нас учинив за прислів'я позаним, і головою хитають народи на нас»* [8]. Таке становище євреїв було під час війни Давида із сірійцями на півночі, коли на південні межі його держави напали ідумеяни, які розграбували південні межі царства Іудейського, перебили багатьох євреїв і захопили в полон більшу кількість для продажу в рабство сусіднім народам (ідумеяни займалися работоргівлею). Євреї як раби не мали гуманного ставлення до себе, над ними глумилися та знущалися ті, хто продавав їх і хто купував. Шевченко у містерії «Великий льох» вдається до осмислення української історії через призму Біблії як основи християнської філософії буття. Поет подає власне бачення тогочасної картини світу через синтез міфологічного, релігійного та філософського світосприйняття. Образний світ поеми-містерії «Великий льох» ніби закодований автором у щось таємниче, священне, сакральне. У межах сакрального на одному полюсі обов'язково має бути священне, на іншому – демонічне: за Шевченком, Україна – Московщина. Шевченко через самостійно організований сюжетний обряд хоче очистити Україну, кожен українську душу від гріхів. Проти світлого Божественного начала виступає темне і містичне зло. Отже, аналізуючи зв'язок роздумів Маланюка з «Великим льохом» Шевченка, вбачаємо розуміння тісного взаємозв'язку в понятті «культура» елементів сакрального, релігійного, прадавнього змісту, що передбачає не просто географічну мапу давнього світу, а більш глибоке, геокультурне формування давніх цивілізацій, присутнє місце серед яких займає Україна.

Маланюк у нарисах актуалізує доволі давню минувшину з погляду географічної мапи України, вказуючи на більшу тяглість до культури краєвидів, кліматичних особливостей, аніж політичні доміанти у суспільній свідомості. Конкретно

національного культурного означення набувають природничі смуги як певні архетипи – ліс, лісостеп, степ та море. Такі геокультурні смуги супроводжуються появою інших прообразів – дух степу, Дніпро тощо. Переконливо звучить висновок Маланюка про ті тверді орієнтири, що визначають доленосне географічне розміщення України й підкреслену європейську етнічність у супереч надуманій ідеології, – приналежність до античної культури Еллади. Він змушує конструктивно розглянути такі географічні кордони, закликаючи вдумуватися у це глибше, розуміючи появу української європейської нації: *«Наша земля, отже, знаходилася в крузі великої, в своїм універсалізмі, неперевершеної, властиво, єдиної культури, до якої належав старовинний світ і з якого частини, варіанту, виворилася геть пізніше західня культура, вся західня цивілізація сучасна і все те, що нині називаємо європейською культурою»* [6, с. 12]. Спираючись на міркування історика В. Антоновича, Маланюк вдало зазначає такий універсалізм як глибину та закоріненість у нашій підсвідомості, в інерції. Він вдається до важливих державницьких, ідеологічно вагомих висновків: *«В період античної грецької колонізації наша земля грала роль такого ж постачателя збіжжя для тодішнього світу Еллади, як в XIX ст. – для Західної Європи»* [6, с. 13]. Прямий зв'язок стратегічних світових питань відображається у хліборобській культурі України – від фольклору до теми землі та села у творах XIX-XX ст. Змінюються номінації, але незмінним залишається автохонне населення, яке представляє Українську державу.

Провідною рисою єдиного українського організму є те, що наша земля та її прамешканці успадкували від часів античної грецької культури, на думку Маланюка, – це людська особистість, індивідуалізм на противагу авторитарним культурам з їх масовістю, безликістю. Такі держави він називає молохом, який розчавлює і повністю поглинає: *«...державна гіпертрофується в постать якогось містично-апокаліптичного звіра, а тотальний зверхник її обертається в постать надлюдську, чи нелюдську...»* [6, с. 15]. Маланюк був далекоглядним у своїх судженнях, оскільки досить влучно сформулював усі ті суспільні глобальні ризики від існування такої імперії, яка не могла стерпіти жодних національних індивідуальностей та знищувала все це, як «ухил», «середь» і «місцевий націоналізм». Саме таких випробувань зазнав Маланюк, що не дало йому шансу переконалися у словах Й. Гердера. Наводячи його цитату в нарисах, публіцист має хитку віру в його слова про те, чи станеться пророцтво філософа щодо України: *«Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, погідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись обудиться. Із малих племен, якими адже ж були колись греки, постане велика культурна нація. Її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у широкий світ»* [6, с. 18-19]. Й. Геродот написав це 1769 року, відчувши дух нашої нації. Як свідчить сьогодення, подібну думку починає поділяти будь-який європеєць, американець, скандинавець, який отримує можливість осягнути українську культуру, відчути силу духу українського народу.

Як ще одну вагому рису української геокультури, Маланюк визначає гуманізм, закладений ще в перших працях часів давньої української літератури. Духовний розвиток покладений в основу найдавніших пам'яток, таких як «Руська Правда» (зазначалося про кару за образу людської гідності), «Повчання Володимира Мономаха» («винний, чи невинний – не убивайте!»). Саме така

висока форма українського гуманізму, що випереджала навіть гуманізм західноєвропейський. Маланюк це вважає основоположною цеглиною будови буття української нації як культурного організму: *«Наш старокіївський гуманізм з'явився лише безпосередніше, власне наслідком причин чисто геокультурних, – географічної приналежності до світу Еллади»* [6, с. 19]. Разом з тим, етична миротворчість дещо завадила питанню мілітарної боротьби за власну державність. На думку Маланюка, це навіть певною мірою обеззброювало наш народ у поступі на цьому шляху. Геополітичні умови взаємопов'язані з умовами геокультурними, тому в сусідстві з варварами потрібно було бути обачними, мілітарно бойовими. У таких питаннях культуротворчий процес не завжди сприяє процесам державотворчим. Надалі настане час певного подвижництва, і це буде пов'язано з Царгородом-Константинополем, що протягом двох століть чинитиме вплив (у більшості позитивний) на органічні потреби культурної духовності українців.

Другий розділ нарисів Маланюк створив за місяць – у грудні 1953 року (хоча є помилкові датування, наприклад, в окремому виданні зазначено по тексту грудень 1954 року й у ньому ж наприкінці – «Зауважені друк. помилки» виправляють це датування на 1953 рік). Його заголовок «Київська держава Середньовіччя». У спостереженнях автор вказує на переміщення полярності у геокультурному та геополітичному просторі від Греції до Риму. На зміну культуроплідним процесам приходять явища, пов'язані з культурою політичною, державною, військовою, правничою. Від центрального образу особистості вектор зміщується на дисципліну, ієрархію, цілість. Індивідуальність повинна зайняти структурно-будівне місце. З погляду сучасної політичної культури ми можемо розуміти глибинність чину римського права з найдавнішими правничими законами. *«Dura lex, sed lex»* (Твердий закон, але закон – з лат.) – те правило, що лягло в основу доби римської державності та ідеалу громадянина (*cives Romani*). М. Грушевський послідовно та наполегливо проводив думку про приналежність антів до предків нашого роду. Маланюк убачає набуття спільної ідентичності з антами, спираючись на первнів з-поміж візантійських джерел – Маврикія, Прокопія Кесарійського (VI ст.). Як висновок такого аналізу, хліборобські племена отримали мілітарні можливості, але не державницькі. А далі Маланюк досить логічно перейде до принципово концептуальної у його творчості теми (поезія навіть загострено її розкриває) – варязтво як матеріальна складова нашої історії. Полемізуючи з М. Грушевським, який поборював норманську теорію, Маланюк варязтво бачить навіть у козацтві. За його теорією, шведи були названі фінами («руотсі»), тризуб має свої відбитки у Данії, національні кольори відбиті у національній колористиці Швеції, скандинавські імена перших князів тощо. Варяги, у сприйнятті Маланюка, поєднують державницькі та людські чесноти («Варязька балада», «Варязька весна», «Варяги»). Важливою тезою цієї частини нарису є такі рядки: *«Видається певним, що мусіла з'явитись якась сила, якийсь чинник, який збудив ослілого хлібороба, заколисаного геокультурними і геополітичними умовами, до державного життя, який дав йому своєрідну мілітарно-державну «ін'єкцію», який прищепив йому почуття «меча» і «держави», коротше, виконав роль «Риму» в нашій історії. І таким чином були, без сумніву, нормани, що їх наш літопис зве «варягами»* [6, с. 26]. Для Маланюка це вказує на певний рушійний фактор, що пояснює

таку цивілізаційну концепцію – перехід від концепції нації до концепції цивілізації. Саме шляхом «із варяг у греки» приходять до Києва норманська династія Рюриковичів. Маланюк розкриває феномен «українізації» варягів: князь Ігор (чоловік Ольги), Святослав Завойовник (онук Рюрика, син Гельги – Ольги). Явища, які подаються у нарисі, демонструють розвиток культури і цивілізації на теренах тодішньої української землі, зародження й формування тієї ментальності, що проявиться у подальшому з різних позицій: з постійним процесом боротьби за території та вольності й помилками князів-завойовників (до прикладу, Святослав Завойовник, який знищив каганат, відкривши ворота Азії). Як висновок, Маланюк резюмує цю частину історії як нестачу «Риму» у вирішенні важливих питань Закону.

Надалі Маланюк звертається до важливого історіографічного факту 988 року та Хрещення Київської Русі. Християнізація Київської Держави, вплив Візантії унаслідок цього процесу створили умови затирання національної культури. Як бачимо, «інтернаціоналізм» вимістив дух, що поставило націю на край цивілізації. Автор базується на визначенні X-XI ст. як періоду, коли залежність від Царгороду культурна (а отже, релігійно-церковна) була рівнозначна з політичною. Наше Київське Середньовіччя створило пласт літератури, що стала пам'ятками давньоукраїнської культури, але шлях України, разом з тим, пішов через Болгарію. Софія, перша бібліотека, становлення освіти, створення літописів, патериків тощо – все це є свідомством української культури середньовічного Києва. Такі тенденції культуробачення автора визначають 1054 рік як розподіл єдиного до того християнства. Маланюк відчуває усю трагедію України, яка прагнула самостійності Київської Церкви. Він згадує Андрея Шептицького як свого сучасника, який усе своє життя присвятив цій темі. Повертаючись до часів Київського Середньовіччя, у Маланюка виникає дискурс про те, що рішення Володимира Великого стане кроком «у своєрідну «екстрему», «Повчання» якого є історико-психологічним документом першорядної ваги. Він трансформувалася з варязтва до християнського гуманізму.

Окрему сторінку нарисів становить змалювання періоду володарювання Азії на теренах Києва (1240 рік), коли азійські ворота відчинилися у державу династії Рюриковичів. Згубна політика Київської Держави, слабкість центральної влади, свавілля та непослух вотчин призвів до кривавих подій винищення, випалювання, дикого грабунку українських земель. Внутрішні усобиці (війни), у подальшому розквіт та відхід Галичини. Маланюк розглядає це питання досить широко: *«З певністю можна ствердити, що монгольська навала, ваги якої не треба недоцінювати, була лише трагічним наслідком внутрішньої хвороби, яка підточувала Київську Державу сливе від її початку»* [6, с. 39]. Формуючи питання політичні, автор зазначив, що «Київ XIII ст. завалився, як політичний твір, але київська культура жила». Манускрипт, що дивом трансформувалася через століття, «Слово про Ігорів похід» – «зацілілий фрагмент Київського Середньовіччя». Мистецька, літературна, політична, духовна пам'ятка українського народу щоразу фальшувалася, відбиралася у нас як пам'ятка «московська», «всеросійська», а загалом «сфальшована», яка насправді не повинна перекладатися. Бо та оригінальна мова – наша українська латина, приваблива своєю живучістю, історичною пам'яттю та національною свідомістю.

Третій розділ нарисів отримав назву «Доба бароко», датований лютим 1954 року. Маланюк розпочинає цю частину з розмислів щодо метафоричного визначення Козацької доби, далі подає «зарис політичного тла», вказуючи на ті сили та загрози, що уособлювали в собі боротьбу протягом західноєвропейської релігійної Тридцятилітньої війни (1618-1648). Автор вказує на генетичну лінію в основі процесів культури, зазначаючи: *«Насіння наступної доби вже посіяне в добі попередній»* [6, с. 46]. Змальовуючи етап зародження козацтва, Маланюк у притаманній йому есеїстичній манері визначає унікальність цього явища. Пасаж вражає метаморфозами появи нового національного організму, життя якому дає козацький вільнолюбний дух: *«Справді, на перший погляд, є то чудом нашої історії: обезголовлений національний організм – власним внутрішнім зусиллям – вирощує собі голову... Козацтво було свого роду «варязтвом», з тією різницею, що не з'явилось ззовні, а було зроджене з лона обезголовленого національного тулубу»* [6, с. 46]. Політичні бачення Маланюка досить точно відтворили поняття козацтва, яке на початку мало мілітарну функцію – пограничну самооборону, він вказав на походження слова (з тюркської мови – «вартовий»). Публіцист стверджує, що період організації та кристалізації козацтва пов'язаний з утворенням Запорізької Січі (1552 р.) й ім'ям Дмитра Вишневецького. Крім того, політичну кристалізацію козацтва він не відділяє від утворених на зразок західних колегіумів в Острозі, Львові, Києві, тобто, на його думку, культура випередила політику. Маланюк утверджує концепцію українського державництва, вважаючи, що всупереч ворожій історіографії, козацтво мало характер значно ширший за мілітарний. Він визначив це як появу нового соціального стану, провідної верстви нації, аристократичного стану, з екстраполяцією Острог – Хортиця. Цю концепцію він убачав у своєрідному геральдичному зображенні – Острозька Біблія і козацький мушкет, таким, на його думку, мав бути герб переломної доби XVI-XVII ст. *«Козацтво – це було максимальне націотворче напруження цілого народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх її духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів»* [6, с. 49]. Ця націотворча концепція порушує питання формування українства серед ворожого оточення, світової та національної історії. Маланюк дав точну характеристику ранньої Запорозької Січі як аналогії лицарсько-чернечого ордену, який розрісся до розмірів своєрідної Спарти в системі Руси-України. Він у своїх поглядах насамперед виступає політичним історіософом, який на перше місце ставить національне питання в основі пізнання культурних феноменів, що впливають на політичне формування української нації. Маланюк змалював загальний образ культури тієї доби як пластику поєднання старокіївської (візантійської) культури на початку доби та повільне, органічно-конструктивне засвоєння Ренесансу наприкінці періоду козацького бароко.

Четверта частина нарисів «Ніч бездержавности» зафіксована датою – січень 1954 року, тобто за часом написання вона передувє третій частині. Автор спочатку проаналізував руйнування козацтва, а потім уже взявся до ретельного аналізу пікового періоду розквіту державності України. Складно прогнозувати такий методологічний прийом Маланюка, можна лише припустити, що «Нариси з історії нашої культури» він завершив Шевченковою добою як ключовим періодом у формуванні національної культури, ментальності «людини

Шевченка» (визначення автора). Спочатку він змальовує «по-Богданову Руїну», Полтавську катастрофу, яка зруйнувала багатий духовний спадок Мазепи, як знищення української аристократії та появу Малоросії, що стала насамперед внутрішньою загрозою для нації, оскільки зростила ренегатів усередині самої України. І саме з постатями Гоголя та Шевченка в історії України Маланюк убачає поступовий перехід національної енергії з політики на культуру. Автор заявляє, що з достатньою ймовірністю можна стверджувати, що і Гоголь, і Шевченко вийшли з козацької верстви, яка колись була єдиною, тобто Гоголя народило українське дворянство, що швидко у нових умовах дегенерувалося, а Шевченка народило закріпачене селянство, яке вийшло з колишньої шляхти й у якому регенерувалося українська нація. Обое – Гоголь і Шевченко – опинилися у Петербурзі, який мимоволі стимулював їх потужну національну суть. Саме там вийшли і «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», і «Кобзар». Не випадково Шевченко у посланні «М. Гоголю» вказав: «Ти смієшся, а я плачу...». Маланюк робить ключовий висновок: *«Це, власне, Шевченко, з якоюсь “селянською хазяйновитістю”, з інстинктом «господаря», що бачив ширше і вище, повернув «блудного сина» – його Нації»* [6, с. 70]. Автор у своїх міркуваннях опирається на думку В. Липинського, стверджуючи, що література зайняла домінуюче місце у житті нації. У змалюванні значення постаті Шевченка Маланюк послуговується працями С. Смоль-Стоцького, Д. Донцова, Д. Чижевського, Ю. Русова. Автор зазначає, що людина Шевченка – це «образ Божий», «величезний діапазон». Маланюк вважає, що саме Шевченко «зцілив, скомасував» українську людину. Загалом, ідею Духу нації він концентрує навколо постаті Великого Кобзаря.

Висновки. «Нариси з історії нашої культури» Є. Маланюка – це культурологічне історіософське дослідження, літературно-критичне есе, що подає структуроване за періодами поняття історії української культури. Автор продемонстрував націоцентричний суспільний світогляд, з огляду на історичний досвід народу, резюмував значення ключових постатей національної ідеї для розвитку української культури. Власна політична практика, інтелектуальний досвід Євгена Маланюка сформували розуміння масово-побутових, політичних, історичних, культурних чинників, що зумовили розвиток української нації. Погляди публіциста та есеїста Маланюка вирізняються своєю регенеративністю, конструктивністю, національною ідейністю, глибокими системними знаннями. Він утверджує релігійне, культурне та національне відродження української нації, що додає «Нарисам з історії нашої культури» перспектив у подальших дослідженнях.

Література:

1. Шумило Н. Ідея національного літературного розвитку. *Слово і час*, 2002. № 3. С. 33-39.
2. Синевич Б. Теоретико-літературна концепція Євгена Маланюка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2016. № 24 (1). С. 130-132.
3. Крупач М. «Яд спраги» та «яд придушеної ненависті» (Пантелеймон Куліш на державницьких терезах Євгена Маланюка). *Слово і час*, 2019. № 9. С. 11-19.
4. Циховська Е. Поезія Євгена Маланюка і Польща: компаративні аспекти. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф». 2006. 204 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ : Атіка. 1995. 236 с.

6. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Нью-Йорк : ООЧСУ та СУМА. 1954. 81 с.
7. Момот Н. Історія комунікаційного простору української культури в публіцистиці Є. Маланюка. *Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: проблеми та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 30 травня 2023 року). Вінниця : ТВОРИ. 2023. С. 67-70.
8. Огієнко І. Псалми 43. Українська Біблія. 1962. URL : <http://bible.ubf.org.ua/ukr/?scr=%D0%9F%D1%81%D0%B0%D0%B%D0%BC%D0%B8.43>

Momot N. Culturological publicism of Yevhen Malaniuk: national-philosophical aspects

Summary. The article highlights the culturological dimension of Yevhen Malaniuk's publicistic works, providing a detailed commentary on his «Essays on the History of Our Culture». Based on these essays, the author identifies the historical and literary concept underlying the formation of Ukraine's national and cultural development.

The purpose of the article is to determine Ukraine's place within the geocultural and geopolitical space of Europe based on Malaniuk's «Essays on the History of Our Culture». The biographical method is applied to analyze the influence of Malaniuk's life experiences—especially those related to his emigration—on his rethinking of Ukrainian history and culture and his need to produce such a study. The cultural-historical method made it possible to reveal the transformation of the concept of «Ukraine's geoculture». The evolutionary method was used to trace the development of national, mental,

and spiritual—hence genetic—features that distinguish nations. Mythological criticism was employed to examine the influence of ancestral worldviews, life philosophy, and spiritual laws on the formation of the Ukrainian national-religious worldview in Malaniuk's «Essays on the History of Our Culture».

The study emphasizes that the integrity of Malaniuk's thought presupposes the notion of Ukraine's «geoculture». It was found that the author defines humanism as another essential feature of Ukrainian geoculture, embedded in the earliest works of ancient Ukrainian literature. The article conceptualizes Ukraine's cultural-historical distinctiveness and geocultural paradigm—from its geographical foundations at the time of origin to the emergence of conscious statehood and national self-identification during the Cossack Baroque era. Attention is focused on Malaniuk's views, which are characterized by their regenerative and constructive nature, national idealism, and profound systematic knowledge. This article thus complements and, in some way, generalizes the poet's and publicist's historiosophical and sociopolitical ideas.

Key words: geoculture, cultural and historical identity, concept of civilization, national self-identification, national mentality.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 21.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 21.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025